лист

Дорогий друже! Довго чокав ти мого листа і, як тепер бачу, надаремне сподівався хоч через мене дихнути родинним теплом, якого ми, старі двадцятип'ятилітні парубки, роками позбавлені були серед чужого, холодного гвалту великого міста.

Ресторани й кав'ярні, де їда для нас стала тільки досадною потребою тіла, де противними були чужі апетити і ті фабричні, сказати б, форми годування людей, стерті, як гроші, що бряжчали в обмін за страви, викликали часом в нашій уяві напівзабуті картини, запах смачної пари обіду в родинному колі. Не раз, в хвилини спочинку, смерком, коли предмети ховалися в тінях, а ми присувалися плечем до плеча, щоб подвоїти ніжність та силу наших переживань, твій голос теплішав на згадках про далекі вже роки дитинства, про поезію свят, чистого снігу й колядок або про великоднє 1 сонце, яким воно ніколи вже не буває на протязі року... Ти заздрив мені, признайся, коли я зібрався на сей раз одвідать свою родину, стареньку матір й сестру, по довгих роках розлуки зробить їм своїм приїздом великодній дарунок. Чорне весняне небо і радісні зорі... вся золота церковця, схвильована й тепла, як людське серце... ніжна квітка любові й прощення, що розпускалась разом з весною... Все те, признайся, ворушилось десь під твоїм скептицизмом.

Я приїхав на день раніше, ніж мене сподівались. Мені так було приємно везти з собою сю несподіванку людям, які мене любили.

Насамперед побачив я маму. Молоде сонце било у всі чотири вікна, і лице мами, як сухий гриб, виразно чорніло в його промінням. Але се був лиш мент. Друге сонце раптом зайнялось, розтягло зморшки, засвітилось в очах — і я вже нічого не бачив. Чув тільки, як десь коло мого чола калатало мамине серце, як сухе тіло гріло мене теплом, таким знайомим і ні на що не подібним, а руки душили за шию.

— Петро приїхав!..— задзвенів десь молодий голос і радісно застукали каблуки.

Мамині руки розігнулися неохоче, і я побачив, як летіло на мене в золотому промінні волосся рум'яне лице. Яка вона стала велика! Голі по лікоть руки, вогкі, з запахом свіжого м'яса, слизнули повз мої щоки, а на устах спочила тепла і запашна весна.

Радість першої стрічі злилась з ранішнім сонцем. Я забув причинити двері, і звідти тягло бадьорим повітрям, надією на фіалки. Біля порога блищали молочні зубки травиці.

Я переходив з рук в руки, серед безладних питань, розпочатих і зараз покинутих справ, хвилевих турбот, які мінялись на інші.

Під вікнами гегали гуси.

Сестра мала, видимо, багато роботи, бо щохвилини бігала в кухню. Ми лишились самі в залитій сонцем кімнаті, і коли мати заспокоїлась трохи і тихо задзюрчала її ласкава мова, як два струмочки — радості і жалю, я почув себе знову добрим й маленьким.

Усі ті зморшки, накладені материнством, гріли й світились, як промені сонця, а в теплих долонях щось було од молодої трави. Десь в сінях щохвилини гримали двері, кричали кури і розливалась вода. Сестра влітала до нас не мить, червона од печі, витираючи фартухом руки.

— Вибачай, я до мами...

Питала поспішаючи, хапкома, чи зарізати півня, чи не пора б вже колоть порося, і, обнявши мене добрим, невинним оком, щезала, мов язик полум'я, що лизнув, одірвався і одлетів у повітря. І знову ми клеїли

з мамою нашу тиху розмову, а в кухні зі свистом і скреготанням точили об макітру ножі.

В той сонячний день я сам був сонцем, навколо якого крутились планети. Я не міг кроку зробити, щоб коло мене не розпадались, не радили, не помагали. Щогодини я мусив щось їсти, і мамині очі розпускали проміння, з яких кожне випити хтіло мою похвалу, задоволення, вдячність. Але то був тільки початок. Для мене, здається, готувався на свята справжній бенкет, так наче я мав апетит людоїда або приїхав з голодного краю. Що я більше люблю: печену індичку чи фаршировану гуску? Мати викликала сестру з пекарні, і велися в кутку таємничі наради, в яких мені зрозумілими були тільки окремі слова: "Порізать печінку... сточити кров... вимить кишки..."

На ніч поклали мене в кімнаті, де я родився. Ліжко було трохи коротке, на поличках тулились дитячі книжки, світло лагідно золотило побілені стіни і свіжу постіль. На чорній шибці вікна висів молодий місяць, а над ліжком — невинний пухнатий хлопчик — Христос. Зо всіх куточків, зі стін, з вікон, з долівки і з мене самого вставали згадки дитинства і пливли передо мною, як сонячні плями на лісовій полянці. Стільки в них було ясного і принадного, скоріше веселого, ніж сумного, що я почав забувать дійсність. І так мені дивно зробилось, коли на ті сонячні плями закапали раптом, наче крапельки крові, чужі слова: "Заколоти... зарізать... одтяти голову, ніжки..." Що се таке? І звідки? Ах, правда...

Як могли вільно і так спокійно проходить ті жорстокі слова через невинні уста сестри, як з ними мирилось добре мамине серце? "Сточити кров... вибрать кишки..." І се в день нашої стрічі, в день радості і любові... Я старався заспокоїть себе: адже то були звичайні господарські розмови, які ведуться скрізь всіми... Але під тими словами був же якийсь реальний зміст, і я мимохіть уявляв собі Олю, мою ніжну сестру, як вона... ні, я не хтів уявляти, я гнав од себе жорстокі картини, які проганяли од мене сон... Заснув я пізно і спав неспокійно.

Викинув мене з ліжка дикий нелюдський крик. Я схопився з таким враженням, що в домі сталось нещастя. Світло осліпило мене одразу, і я нічого не міг розібрати в вікні. Я розчинив обі половинки, і перше, що мені кинулось в очі,— були рожеві литки, які земля немов одкидала од себе. Розставивши руки і скрививши од гніву лице, дівка бігала по траві і наче ловила той крик. Тоді я побачив червону доріжку під ногами у неї, а далі дрібний білий клубочок, що нерівно котився по моріжку. Зі смертельним жахом, іще безшерсте, як гола дитина, металося порося по подвір'ю, і з-під ножа, що стирчав йому в грудях, збігала вздовж ніжки кров. Потому дівка упала, прикривши тілом той крик, і за хвилину я вже побачив, як з лайкою несла до пекарні в одній руці скривавлений ніж, а в другій трупик за задні ніжки, що зробився одразу довгим, хапав ногами повітря і тремтів ще голою шкуркою.

Коли я вийшов до чаю, мати турботно спитала, чого я такий блідий, а я старався її заспокоїть, бо мені соромно було, що на мене зробила враження така дрібничка.

День вже почався давно. Вже сонце било у всі чотири вікна, самовар закипав вдруге, і крізь шибки було помітно, що серед болота встигли підсохнуть стежки. В пекарні, видимо, давно уже кипіла робота й святочним прискореним темпом сповняла весь дім. Серед столу в їдальні стояла макітра, повна жовтків, що блищали, як коров'ячі очі, розсипаний цукор хрустів під ногами, мокнув у спирті шафран, гостро лоскочучи ніздрі, і кидав на скатерть од сонця жовтогарячу пляму. Білий мішок з мукою важко розсівся коло буфета, закопиливши, наче губи, свої краї, і в шиоокому промінні сонця крутився борошняний тонкий пилок.

— Де ж Оля?

— Ах, вона, бідна, так закрутилась, що навіть тебе не бачить... Олечко, Олю!.. Йди привітайся з Петром...

Але Оля вже бігла й сама, сяюча вся, заклопотана, трохи бліда. По повних руках, голих по лікоть, стікали струмочки свіжої крові.

— Ах, мамо, скільки на поросяті сала! Не подавай, Петре, руки... бачиш, яка я!

Вона перегнулась, одкинувши руки, щоб дати мені ранішній поцілунок,— і перший раз її поцілунок не мав для мене смаку.

— Він тут сидить і не знає, що для нього готують! — гукала Оля, і сміялися очі у неї, голі пухнаті руки, ямки на щоках і свіжа кров на руках.

— Ходи, невдячний, і подивися!.. Я не хотів.

— Але ти мусиш!

Вона витерла руки, закрасивши ними білий фартух, і злегка штовхнула мене у спину.

— Дай же йому чаю напитись...— сердилась мати.

— Нічого, доп'є потому. І повела мене на кухню.

Ти будеш сміятися з мене, назвеш сентиментальним, чудним. Ну, що ж робити, смійся, але мені було зовсім не до сміху. Коли я тільки дихнув тим солодким теплом свіжого м'яса, перед очима встала у мене смерть бабки. Суха, як безперий горобчик, заплющила бабка скляні вже очі, а її тіло, напівприкрите, почало оддавати повітрю своє останнє тепло, яким я дихав. І той нудний запах назавше зв'язався у мене з образом смерті.

— Дивись! — гукала, сяючи, Оля,— яке порося!

Я вже і сам дивився. Справлене, чисте, як гола дитинка, що захлиснулась в купелі, воно підігнуло під себе зламані ніжки і міцно замкнуло зубами свої болі і жах. В куточку накритого повікою ока блищала ще свіжа сльоза, а вузька рана на грудях, куди ввійшов ніж, злегка курилась теплою кров'ю.

— А се для кого? — раділа Оля, повернувши мене до купи битої птиці, яка завалила весь стіл.

Щоб догодити Олі, я все оглядав.

Общипана курка безсило припала до столу мертвою головою на тонкій шиї, холодно поглядаючи вниз, на своє перерізане горло. Синява смерті пробивалась крізь жовту, в прищиках шкуру, яка, здавалось, мерзла без пір'я. Качки, уже без лапок, розгортали з натуги свої широкі стегна, як породілля, що раптом сконала під час пологів. Я слухав Олине щебетання, а моє око мимоволі стрічалось з мутним склом мертвих очей, таких вже холодних й далеких, що за кожним разом мене тягло углиб.

— З чим ти любиш ковбаси: з гірчицею чи з часником?

Оля любовно ворушила довгі кільця ще сирових ковбас з їх сизим блиском застиглого сала, повних, наче тільки що вийнятих з ситого живота, без огиди мачаючи руки у слизьку юшку, що стікала на дошку стола з мертвої птиці.

Моя мати, моя добра старенька мати байдужно вдивлялась у миску, переповнену кров'ю, що гусла зловісно у ній, наче містичне око неситої смерті.

Куховарка з таким гуком жбурляла на лаву чиїсь поламані ребра, що аж мене боліло.

Коли я врешті вирвався з кухні, я, певно, був дуже блідий, бо мій вигляд занепокоїв маму. Вона уважала, що мені треба вийти на свіже повітря. Справді, я потребував повітря.

На сонці почув себе краще. Довгим весняним ключем, як журавлі, пливли по небу хмари, недавно просохлий камінь білів на сонці, а дерева зароїлись бруньками, наче їх мухи обсіли.

Я йшов у місто.

Назустріч мені поспішали з базару жінки з обличчям, пронизаним сонцем, свіжі, як холодний ще подув весняного дня, і з їх кошиків, повних слизького м'яса, виглядали барвінок й первоцвіт. Чи їх теж хотіли закрасити у кров?

Веселі води, що перед годиною були ще снігом, бігли додолу по рівчаках, з камінця на камінчик. Тривожні, здичілі крики неслися з міста на мене. Зв'язані кури тріпотіли у кошиках, виривалися з них, падали на тротуари і били крилами об камінь з смертельним жахом.

Усі хапались швидше донести живність.

В мішках, закинутих на плече, танцювали останній свій танець налякані поросята, випираючи стінки своєї темниці, і наче конали з захриплим дитячим плачем розпуки. Гуси не могли зняти своїх дужих, тепер зв'язаних крил, зате вони сильно били повітря дзьобами на гнучкій шиї, наче швидше хотіли побачить жовтогарячим оком той ніж, що чекав їх з недобрим холодним блиском.

Проїздили вози, наладновані кабанами, які зі ситим спокоєм і з покірним стогнанням сподівалися смерті. Тупі рила сонно дивились на трупи своїх братів, уже осмалених, голих, безладно навалених кабанником на візок, колеса якого були закапані кров'ю.

Весняний вітер гнав по камінних пір'я, ще, певно, тепле., загублене в боротьбі, а з кожної вулиці, з кожного двора здіймався жахливий крик смерті і густо плив по землі, як плили хмари по блакитному небу. І було так дико... Так дико було бачити свято убійства на безкровному святі творця — весни.

Не знаю, що мене гнало вперед, у місто, звідки лився все сильнішим потоком лемент. Я не пішов у поле з його спокоєм, і ліс не притяг мене своїми мріями про весну: мене тягло на базар.

Я ходив між ятками, наче на злість собі, повний того нового чуття огиди, що все в мені зростало. Дивився на обідрані туші, повішені подовж стін, з застиглим салом, з синіми жилами, по яких ще недавно бігло життя, на купи кишок, мертвих голів і ніг по брудних лядах, де темно-цегляста печінка, свіжа й блискуча, сльозилась ропою на мережане жилками легке. Сокири з моторошним хрумтінням рубали кістки, роздробляючи мозок, а люди байдужно вештались серед застарілого запаху трупів і м'яли у руках серце, таке саме, як їхнє власне, не чутливі до холодного полиску мертвих очей, що таїли у собі сліди передсмертного жаху. Не повіриш, якими гидкими і навіть страшними здались мені люди, що морили себе постом, аби зготувати живіт свій для мертвяків, які, зарізавши чи заколовши живу істоту, могли тою самою рукою гладить головку своїй дитині і цілувати матір устами, масними од лою замордованих ними.

— Паничу! Телятина свіжа!.. їй-богу, різали нині...

— Що купуєте, паниченьку любий?

— Ходіть до мене. Волячий мізок... ніжки... головки... Вони блищали ножами і копались руками у м'ясі, ті

добродушні, гладкі баби, що так любовно на всіх поглядали.

В їх круглих очах, що плавали на лиці, як скалки сала у юшці, світилась передсвяточна радість й зичливість, а я тікав вже од них, як і од всіх тих невинних тортур, з якими вони заправляли ніжки поросяти під його шкуру, щоб надати йому пристойний вигляд.

Я знову бачу усмішку на твойому лиці... Не кажи, прошу, що се лиш нерви. Що коли б люди і перестали вживати м'ясо, не обминули б прокляття долі: нищить інше життя для свого існування, Я і сам знаю, що не можна провести межу між живим й мертвим, що не тільки жиють, а на життя мають таке саме право рослини і навіть камінь... Але був час, коли люди жерли людей. І хто зна, коли б ти тоді жив, чи не грала б на твоїм обличчі така сама усмішка?

Ху! Я мав фізичну потребу дихнути чистим повітрям.

Дихнув ним на полі, за містом, де земля пила снігові води, м'які і добрі од ласкавості сонця, де молодий вітер бив копитами землю, як степовий лошак, а жайворонки робили свій перший засів на ще не зораних плугом нивах.

І се дало мені силу знов слухать, як дорогі для мене уста вимовляли слова убійства і мордування...

...Збирались до церкви. Сестра вертілася по кімнатах, забувши утому, вся біла в своїй легкій одежі, як весняна хмаринка, і тепер було для неї найбільшим в житті питанням, які стрічки надіти — блакитні чи блідо-рожеві. Ми всі утрьох мудрували над тим трудним питанням і після довгих вагань спинились на весняному кольорі неба. Рожевого було доволі на щічках і на губах. А коли дзеркало подвоїло наші парадні фігури, а сміх ще збільшив товариство,— ми одчинили вікно і вдивлялися в туго напружену пітьму, що готувалась прийняти у себе оксамитовий згук першого дзвону. Вже коло церкви палили смоляні бочки. Мури зарожевіли, здригнулись і поплили кудись у світ, а ми відчули тривожне чекання святочних зір.

Ти знаєш, я роками не бував у церкві. Тепер я йшов охоче. Я думав: омиють люди руки од крові і, зійшовшись докупи во ім'я любові й добра, забудуть щоденне убійство, власне, й страшне тим, що воно стерло лукаво своє обличчя, змінило ім'я і загостило поміж людьми, як хатній злодій...

Піду і буду мати хоч там одпочинок.

Дзвони гудуть. Юрми розбуджених згуків тривожно несуться в повітрі, а по чорній землі, скритий у пітьму, пливе людський потік. Шелестить літнім шумом нова одежа, пахне запашним милом й шафранним духом свіжої паски. Виразно стукають каблуки по сухих тротуарах, за шибками темних, опустілих вже хат по-великодньому блима світло лампадок.

Мури церковці хитаються серед гострих тіней з тополь і малюють на тлі чорної ночі невидані замки. Пірнаємо в юрму. Круг нас світяться воском похуділі за піст обличчя, міщанські дівчата в туго сплетених косах, ще мокрих од лугу, тримають у пальцях, не одмитих од фарб, клунки зі свяченим.

В церкві вже душно. Повітря густо блищить вогнями, як тяжке золото вівтаря, і спів духовенства вставляє в нього, як в рами, великодні картинки. Мама хоче молитись, шукаючи місця, де б стать на коліна, а мене й Олю тягне на цвинтар. Ми знову впірнаємо в пітьму, в радісний блиск оновлених зір, в помолоділий гомін людей і, жадібно п'ючи пічну прохолоду, дивимось заздро, як обскубують діти срібний оксамит вербових бруньок.

— А ми й не поцілувались з тобою,— згадує Оля.— Христос воскрес! — і тепла, легка хмаринка спочиває на моїх грудях.

Нам весело нині. В стриманім гаморі голосів, в церковних співах й вогнях, в хвилюючім повіванні весни, нарешті, в самих нас — якесь сподівання. Щось має статись.

Та ось рушило небо, позеленивши на світанні наші обличчя. З церкви, при радіснім дзвоні і співах, вилився вогняний струмок з палаючих свіч, риз та облич, щоб влитись в море принишклої юрми, яка принесла святити паску.

І коли піп втомленим рухом підняв хрест і кропило, благословляючи страву людей, а вони нахилили покірно голови над кошиками, я знову стрівся з погаслим оком мертвих істот, з виразом муки і болю, з перерізаним горлом, з запахом шкури, яка ще недавно шкварилась на вогні.

І тут благословляли убійство!

Мені зробилось недобре.

Але ще гірше було, коли довелось розговлятись. Я не міг їсти. Мати так радісно клопоталась, прохаючи поживитись:

— Шматочок індичачих грудей... чи поросячу ніжку... Як, я не їм поросяти? Воно ж таке молоденьке, сите і ніжне, йому і трьох тижнів не було.

Та я не міг.

— А ми так готувались! — зітхала засмучена мама і присувала мені ковбасу або копчений волячий язик.— Ну, хоч шматочок... Олю! Ти, певно, зготувати не вміла, коли Петро нічого не їсть.

Мені так жалко було гасити радість молодої хазяйки, але що ж мені було робити?

Оля надулась і кілька раз крадькома витирала почервонілі очі.

Я вигадав, що заслаб, що боюся вживати м'ясо. Підняв тривогу, мусив приймати краплі од живота і зіпсував великодній сніданок, ледве умовивши наших, що все минеться, що я обійдуся і без компреса.

Я одщипнув шматочок паски, легкої і запашної, довго жував, хвалив без міри — що за чудесний хліб! — і ледве ковтнув, непевний, чи й вона не закапана кров'ю, яка недавно стікала по голих сестриних руках.

Од духу печеного м'яса у мене морочилась голова.

Приходили гості. Вони їли і похваляли. Я мусив сидіти й дивитись, як щезали в їх роті ніжки і крила, боки і груди, печінки, кишки і таке інше, як їхні зуби різали м'ясо, що ще недавно дихало й жило, бігало і літало, мало свої радощі й горе.

Кістки хрумтіли під їх зубами, а я чув передсмертне хрипіння, що жило ще у моїх вухах.

І коли гості, наївшись, говорили слова любові, а на губах в них блищало сало забитих — я їм не вірив.

— Ну, як тобі, сину? — турбувалася мати.

Як вмів, я її потішав, а вона кликала Олю в куток і пошепки радилась з нею, як би залишити для мене кращі шматочки, аби я мав що їсти, коли буду здоров.

Однак се ні на що не придалось. Я не їв м'яса.

Дні минали безрадісно, в'яло і без того тепла, якого я так прагнув зазнати в родині. Щось стало між нами. Я не смів притулитись до

материних грудей, обняти сестру. Сонце дратувало мене своїм нахабним світлом, вітер докучно свистів коло вух, земля була гола, у лишаях, наче старець у пархах, а місяць!.. Боже, що з ним робилось! З бадьорого, гострого, що так цікаво дивився на світ, наче збирався завоювати його, настромивши на молоді роги, він ставав повним, грубшав, обростав салом і вже випинав круглий живіт, як ситий банкір, на грудях в якого блищить важке золото ланцюжка. Вечорами він висів низько на небі, лихий, червоний, неначе упир2, що насмоктався крові, і навіть тіні бігли перед його недобрим обличчям, припавши до землі з жаху.

Цілими днями по вулицях хрипло кричав п'яний народ, співав сороміцькі пісні, лаявсь, заводив бійки. Кров юшила з людей і сохла на камінняхразом з болотом. Одного дня, на великодньому тижні, проти нашого дому забили навіть людину. Ну, що ж! Я прийняв се спокійно. Хіба ж могло бути інакше? Кров має чародійну силу притягать кров. Люди плакали і кричали, а мені лицемірними здались і їхні жалі, і страх злочину. Заб'ють людину і, щоб потішить себе по втраті, заріжуть курку чи гуску, заколють свиню й заїдять жаль...

Отак я зіпсував свята не тільки собі, а, що найбільше досадно, добрій мамі й сестрі. Не знаю, може, все воно смішно і "нерозумно", що я пережив, може, й мене така доля чекає, як молодий місяць весною, а поки...

А поки — я не заздрю мудрощам мудрих і не надить мене спокій спокійних на прославленій ними землі...